

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ПАВЛЕНКО Юрій Олексійович

УДК 130.2+304:321

АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ІДЕОЛОГІЇ

Спеціальність 09.00.04 – філософська антропологія,
філософія культури

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ-2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди Національної академії наук України.

Науковий керівник -

доктор філософських наук, професор
ЗАГОРОДНЮК Валерій Петрович,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України, провідний науковий
співробітник відділу філософської
антропології.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор,
академік НАН України
ПОПОВИЧ Мирослав Володимирович,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди
НАН України, директор Інституту;

кандидат філософських наук,
АРХИПОВА Людмила Дмитрівна,
Національний університет
“Києво-Могилянська академія”,
доцент кафедри філософії та релігієзнавства.

Захист відбудеться «2» березня 2010 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.13 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9).

Автореферат розіслано «1» лютого 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.К. Матюшко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Політичне життя сучасного суспільства неможливо уявити без звернення до ідеологічних чинників, які справляють на нього значний вплив. Логіка політичного розвитку сучасного суспільства переконливо демонструє тенденцію до зростання ролі ідеології практично на кожному етапі розгортання політичного процесу.

В політичному значенні двадцяте століття взагалі може бути назване "століттям ідеологій", епохою, дух часу якої визначався зіткненням різних ідеологічних доктрин. Вся політична історія двадцятого сторіччя пронизана духом протиборства найактивніших і домінуючих в це століття ідеологій (ліберальної, комуністичної, фашистської), в основу яких покладено різні антропологічні контексти, системи цінностей і принципово різні світоглядні установки.

Попри те, що, на думку деяких вчених, "століття ідеологій", видно, добігають кінця, ідеології продовжують грати значну роль в політичному житті сучасного суспільства. Це повною мірою стосується і глобальних політичних процесів і процесів більш локального рівня, де роль ідеологічних чинників навіть зросла. У зв'язку із цим слід зазначити, що в останні десятиріччя, особливо на пострадянському просторі, безпрецедентно зросла роль ідеологічного маніпулювання в локальних політичних процесах, особливо в ході виборчих кампаній різного рівня.

Незважаючи на кризу "тотальних ідеологій" (К. Мангейм), сьогодні набувають поширення "локальні ідеології", вписані в контексти культурних і суспільних практик. Зокрема, це можна сказати про такі ідеологеми як "конс'юмеризм", "життєвий успіх" та інші. Подібні локальні ідеології, так як і раніше тотальні, виконують функцію суспільної гомогенізації та репродукції суспільних відносин (Л. Альтюссер).

Водночас своєрідною відповіддю на посилення ідеологічних тенденцій в житті суспільства стала концепція деідеологізації. Проте, як показує практика, ставка на деідеологізацію політики, відмова від яких-небудь ціннісних, ідеологічних критеріїв в проведенні, наприклад, сучасних демократичних реформ, призводять до серйозної соціокультурної кризи.

Як свідчить сучасне обговорення проблем ідеології як у вітчизняній, так і зарубіжній літературі, дослідники відходять від парадигми "деідеологізації" і розглядають ідеологію як значущий фактор суспільно-політичного життя.

Очевидно, що для такого переосмислення ролі ідеології в політичному процесі потрібні нові більш адекватні концептуальні засоби, які дозволяють врахувати антропологічний контекст ідеології. На нашу думку, цю проблему можна вирішити лише в рамках філософського дослідження.

Враховуючи викладене вище, можна сказати, що значущість і актуальність вивчення впливу ідеології на сучасне суспільство і культуру зумовлює потребу виявити механізми, визначити форми і межі такого впливу. Це дозволить більш адекватно аналізувати політичні процеси, що відбуваються

в сучасному суспільстві. Необхідність дослідження ролі ідеології переслідує і ще одну важливу мету – визначити суб'єктивні, людиномірні чинники, що відіграють значний, а нерідко – вирішальний вплив.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається необхідністю виявити антропологічні аспекти ідеології як суб'єктивної складової політичних процесів.

Ступінь наукової розробки проблеми. Ідеологія від самого початку становила одні з найбільш важливих предметів дослідження у філософії та соціальній теорії. Підвалини наукового аналізу ідеології було закладено Г. Гегелем, К. Марксом, Ф. Енгельсом. Існує велике багатоманіття підходів до визначення природи, функцій і ролі ідеології в суспільстві.

Ідеологія розглядається як хибна, ілюзорна свідомість (Л. Альтюссер, М. Мамардашвілі, К. Мангейм, К. Маркс, Г. Терборн, Б. Томпсон, Е. Фромм,), як функціональний інструмент інтеграції суспільства (О. Лемберг, Т. Парсонс), як соціально-політична патологія (К. Ясперс), як “дісторичний феномен” культури (Р. Міхельс, В. Парето).

В рамках дослідження впливу ідеології на суспільну свідомість і політичні процеси сформувалися концепції деідеологізації, реідеологізації, гіперідеологізації (Р. Арон, Д. Белл, С. Ліпсет, К. Поппер, М. Селіджер, Е. Шилз).

Антропологічні виміри ідеології стали предметом досліджень Грамши і Альтюссера, що зумовило їх вплив на сучасний неомарксизм в цілому і, особливо, на розвиток проблематики ідеології. Альтюссерівська постановка проблеми ідеології більшою мірою, ніж які-небудь інші неомарксистські теоретичні побудови, визначала дискусії довкола теорії ідеології протягом 1970-1980-х років і в даний час служить відправним пунктом в дискусіях з проблем ідеології, суб'єктивності і ідентичності (Е.Балібар, Дж. Батлер, М. Баррет, Ф. Джеймсон, С. Жижек, Т. Іглтон, М.Пеше, Н. Пуланцас, Г. Терборн, Ж. Рансьє, П. Херст і ряд інших авторів).

З кризою “структурного марксизму ” школи Альтюссера, що виявив недоліки і суперечності альтюссеріанської теорії ідеології, пов'язаний “поворот до Грамши”, в результаті чого з'явилося “неограмшианство”, представлене такими теоретиками, як Е. Лакло, Ш. Муфф і С. Холл. Проблема ідеологічної суб'єктивності займає важливе місце також в критичній теорії дискурсу (Т. Ван Дійка, М. Пеше, П. Серіо, М. Фуко) а також в школі соціоаналізу (П. Бурд'є, Л. Пенто, П. Шампань).

Серед українських дослідників, які досліджували антропологічні виміри ідеології та ідеологічні аспекти сучасних суспільно-політичних і культурних процесів в Україні, зокрема роль ідеології в процесі трансформації українського соціуму, культурних перетворень, становленні національної ідентичності, слід назвати праці В. Андрущенко, О. Білого, Є. Бистрицького, А. Бичко, І. Бичко, Є. Головахи, А. Єрмоленко, В. Загороднюка, В. Кременя, С. Кримського, В. Лісового, Т.Лютого, Б. Попова, М. Поповича, С. Пролєєва, В.Табачковського та інших.

У свою чергу, проблемі становлення політичного дискурсу в Україні присвячено праці А. Литовченко, О. Семенюка, Л. Ставицької, Г. Яворської та інших.

Разом з тим, слід зазначити, що наявні дослідження розглядають ідеологію та її антропологічні аспекти в різних проблемних полях, а не як окремий предмет дослідження. Водночас поза увагою залишається комплексний антропологічний аналіз ідеології як феномену людського світовідношення.

Тому, враховуючи важливість та комплексність даної проблематики, можна констатувати, що вона потребує окремого дослідження, яке б спиралося на теоретичний і методологічний доробок світової та вітчизняної філософської науки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана в межах планової науково-дослідної теми відділу філософської антропології Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України “Антропологічні чинники європейського вибору України”, (державний реєстраційний номер 0107U012488). Тему затверджено Вченою радою Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України 20 травня 2008 року, протокол № 4.

Об'єкт дисертаційного дослідження – антропологічні виміри ідеології та їх втілення в культурних та ідеологічних детермінантах.

Предмет дослідження – “суб'єкт ідеології” як форма присутності індивідуума в соціумі, його соціокультурні та політичні експлікації.

Мета і завдання дисертаційної роботи. Головною метою роботи є показати роль ідеології в формуванні світовідношення і цілепокладання людини в індивідуальному і колективному аспектах, спираючись на аналіз антропологічних аспектів ідеологічних процесів: інтерпеляції, суб'єктивності, відчуження, ідеологічної маніпуляції, гегемонії, функціонування ідеології в різних “полях”.

Для досягнення основної мети дослідження передбачається вирішення ряду конкретних наукових **завдань**, зокрема:

- проаналізувати основні підходи до розгляду антропологічних аспектів ідеології, що склалися в світовій та вітчизняній філософській науці;
- обґрунтувати відносну незалежність ідеології від інших процесів в суспільстві та культурі та виявити ключові засади її функціонування;
- дослідити становлення проблематики суб'єктивності в філософії та формування теорії ідеологічної суб'єктивності як результату взаємодії філософії та інших гуманітарних дисциплін;
- проаналізувати вплив ідеології на формування соціальної ідентичності; поняття “інтерпеляція” та “гегемонія” та виявити їх релевантність суспільно-політичним та культурним процесам;
- дослідити засоби формування ідеологічної суб'єктивності та роль дискурсивних практик у цьому процесі;

- здійснити філософсько-антропологічний аналіз практик деідеологізації і тези про “вічність ідеології” та питання про можливість ідеологічно нейтральних суспільних практик.

Теоретична та методологічна основа дослідження. У дисертації використані загальнонаукові принципи історизму, системної цілісності та структурного детермінізму. Становлення проблематики суб’єкта здійснено за допомогою методологічних дискурсів філософської антропології, філософії культури, історії філософії. Для виявлення трансцендентальної основи ідеологічної суб’єктивності у її взаємозв’язку з процесами ідеологічної інтерпеляції використано структурний та феноменологічний методи.

Теоретичну основу дослідження складають концепції суб’єктивності Ж. Лакана, теорії ідеології К. Маркса і Л. Альтюссера, гегемонії А. Грамши, інтерпеляції Л. Альтюссера, соціальної топології П. Бурд’є. У даному дослідженні ми спираємося не лише на традиційне розуміння ідеології як “хибної свідомості”, що, з одного боку, дозволяє нам зосередитися на її антропологічних аспектах, але й з метою уникнення психологізму ми розглядатимемо ідеологію в контексті суспільних практик. Аналізуючи антропологічні виміри ідеології та сучасні ідеологеми ми також спиратимемося на методи критичного дискурс аналізу та аналізу ментальності.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у розкритті антропологічних засад “ідеології” у контексті індивідуального світовідношення та суспільної практики. В роботі здійснюється вихід за межі вузького розуміння ідеології як суспільно-політичного феномену, і ідеологія розглядається як невід’ємна складова суспільного досвіду людини, індивідуальної та колективної ідентичності.

Наукова новизна дослідження розкривається в таких положеннях:

вперше:

- системно розглянуто поняття “суб’єкт ідеології” у контексті аналізу людського самовизначення та свободи вибору, показано його евристичну цінність та його межі для аналізу соціо-культурних феноменів людського буття;
- детально досліджено генезу концепту “суб’єкт” у новоєвропейській філософії, що спирається на засаду метафізичної очевидності, та у сучасній західній філософії, яка ґрунтується на запереченні цього принципу;
- доведено, що ідеологія можна розуміти як “вічну” у тому сенсі, що вона є структурованою соціально-символічною областю значень, первинних щодо інших практик соціальних практик, тобто не було і не буде суспільства без ідеології, водночас вона надає суспільним суб’єктам можливість символічної імпровізації що проявляється у формуванні індивідуальних символічних стратегій.

удосконалено:

- положення, що ідеологію слід розуміти не стільки в класичних термінах “хибної свідомості” й “системи цінностей”, скільки в плані “технологічних” можливостей панівних інститутів суспільства відтворювати систему культурних практик, цінностей, понять і символів, що легітимізують існуючий соціальний порядок;

- розуміння ролі дискурсу у продукуванні політичної гегемонії та становленні ідеологічної суб'єктивності, яка полягає у тому, що дискурс через конструювання соціальних розходжень і приписування їм змісту виконує онтологічну функцію, виступаючи субституттом буття.

дістало подальший розвиток:

- теза про те, що ідеологія є результатом взаємодії природних антропологічних чинників, індивідуальних потреб і суспільно-політичних запитів;

- положення про те, що політичний дискурс виступає як знакова система, яка створює моделі типових мовних актів і уявлення про типові жанри комунікації у полі політики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що результати дослідження сприяють поглибленому розумінню ідеологічних процесів в сучасному соціумі, структуруванні суспільства та його трансформації. Основні теоретичні висновки можуть бути використані для підготовки нормативних курсів та спецкурсів, при написанні навчально-методичних програм із філософської антропології, соціальної філософії, історії філософії, політології, розробці державних програм соціокультурного розвитку.

Апробація результатів дисертації. Отримані результати та положення дисертаційного дослідження були викладені та обговорені на засіданнях у виступах на наступних заходах: Науково-практичній конференції “Етика і політика: національний і світовий досвід” (м. Київ, 2007 р.); Міжнародній науково-теоретичній конференції “Проблеми сутності свободи: методологічні та соціальні виміри” (м. Київ, 2007 р.); Науково-теоретичній конференції “Європейські цінності та українські реалії (до 80-ліття від дня народження О.І. Яценка)” (м. Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції “Філософія гуманітарного знання після Вільгельма Дільтея” (м. Чернівці, 2009 р.).

Публікації. Основний зміст дисертаційного дослідження відображений у 6 публікаціях, з яких 4 опубліковані у фахових виданнях, затверджених ВАК України для філософських наук.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається з вступу, чотирьох розділів, які включають у себе десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг дисертації становить 175 сторінок. Список використаних джерел налічує 250 найменувань, в тому числі 150 іноземними мовами і налічує 18 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, дається характеристика ступеня наукової розробки проблеми, формулюється мета та завдання роботи, визначається теоретико-методологічна основа та новизна дисертації, об'єкт та предмет роботи, її теоретичне і практичне значення, наводяться дані про публікації та апробацію отриманих результатів.

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ "ІДЕОЛОГІЯ У СУЧАСНОМУ ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ" присвячений аналізу сучасних підходів до ідеології у світовій та вітчизняній філософській думці.

У першому підрозділі 1.1 **"Ідеологія в постнекласичній парадигмі"** розглядаються основні напрями дослідження ідеології що склалися в сучасній західній філософській думці. Насамперед йдеться про праці П. Ріккера, Ж. Дерріда, Т. Іглтона, С. Жижека, Е. Лакло, Ш. Муфф, Ф. Джеймісона, П. Бурд'є та інших. Звертаючись до спадщини цих філософів, ми показуємо основні методологічні підходи до предмету нашого дослідження та його важливість для сучасного соціо-гуманітарного знання у цілому.

В роботах провідних дослідників показано, що системна криза сучасного суспільства актуалізує проблематику ідеологічної ситуації, інституційних функцій ідеології. Ці дослідження демонструють новий погляд на ідеологічну проблематику, показуючи, що ідеологія в сучасних суспільствах не стільки знаходить свій концентрований вираз в пропагандистських матеріалах партій і рухів, скільки як би "розчинена" в інформаційному просторі. В цьому контексті ідеологія диктує взаємозв'язок соціальних відносин, впливає на конституювання, трансформацію і практичне застосування знань, переконань, соціальних репрезентацій.

У підрозділі 1.2 **"Проблема ідеології у сучасній українській філософії"** ми звертаємося до доробку вітчизняних учених, котрі досліджують проблематику, пов'язану із філософським осмисленням феномену ідеології. В даному підрозділі аналізуються праці В. Андрущенка, Є. Бистрицького, Л. Губерського, В. Кременя, В. Крисаченка, В. Лісового, Т. Лютого, М. Михальченка, М. Надольного, В. Пазенка, М. Поповича, С. Пролєєва та інших дослідників.

Зокрема, Л. Губерський в своїх працях звертається до антропологічних вимірів ідеології і визначає ідеологію як "активну свідомість", що "включає момент суб'єктивного ставлення людини як представника певної спільноти".

Натомість в монографії Сергія Вікторовича Пролєєва здійснено реконструкцією феномену влади як невід'ємної сутнісної характеристики людського буття, що оприявнює себе у формах організації суспільства та соціокультурної реальності загалом. В роботі розроблена концепція легітимації суспільної влади, в межах якої виділені п'ять основних типів легітимації (традиційний, сакральний, елітарний, агональний і представницький); виокремлено і проаналізовано явище дифузії і комплементарності легітимаційних принципів, в зв'язку з чим розкрита „чиста” структура легітимності, основними складовими якої є трансцендентальність джерела влади, апеляція до абсолюту, справедливість (невід'ємна від блага та раціональності), людиновимірність, інтерсуб'єктивність.

Питання про взаємозв'язок мови й ідеології в роботах українських дослідників розглядається не тільки у філософському аспекті, але й з позиції соціальних і лінгвістичних універсалій, зокрема в дослідженнях Ф. Бацевича, Л. Ставицької, Г. Яворської.

Отже, доробок вітчизняних дослідників складає вагомий внесок у вивчення антропологічних вимірів ідеології. Разом із тим, подальшого дослідження вимагають проблеми пов'язані із генезою "суб'єкту ідеології" та його соціокультурними експлікаціями.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ "ФІЛОСОФІЯ СУБ'ЄКТУ: ВІД КАРТЕЗІАНСЬКОГО СОGITO ДО СКИНЕННЯ СУБ'ЄКТУ ЛАКАНА" присвячений дослідженню становлення проблематики "суб'єкту, починаючи з Нового Часу, та деконструкції "суб'єкту" в психоаналізі Лакана.

У підрозділі 2.1. "Суб'єкт як принцип метафізичної очевидності в філософії Декарта" аналізується становлення філософії суб'єкту. Декартівська концепція суб'єкту, яка значним чином вплинула не тільки на подальший розвиток філософії, але й визначила характерні риси новоевропейської ментальності, сама була значною мірою продуктом тогочасного світосприйняття.

Саме завдяки розвитку науки на зміну ієрархічній моделі світу, яка панувала у середньовічні часи, приходить новоевропейська модель, в якій світ є сукупністю фізичних тіл, замкнених на суб'єктові як центрі. Таким чином, розумний суб'єкт конституює себе як онтологічний центр, коли можливості пізнання визначають межі буття.

На перший план у філософському процесі виходить суб'єкт пізнання з його здатністю забезпечити абсолютно очевидні і надійні підстави для будь-якого знання. "Медитації" Декарта були систематичною спробою виключити з пізнання всяку думку, яка ґрунтується на гадках чи авторитеті, і відпрацювати свій власний шлях роздумів, заснований на одному абсолютно безперечному факті – факті cogito.

Отже, метафізика Декарта, побудована на принципі cogito, стає поворотним пунктом в історії новоевропейської філософії, в якому видозмінюються і принцип, і завдання філософії. Тепер питання про можливість і умови пізнання передують питанню про пізнаваність суті речей. На перший план у філософському процесі виходить суб'єкт пізнання з його здатністю забезпечити абсолютно очевидні і надійні підстави для будь-якого знання.

У підрозділі 2.2 "Поняття суб'єкту в німецькій класичній філософії" досліджується розвиток проблематики суб'єкту у німецькій класичній філософії.

Іммануїл Кант вдався до перегляду декартівської концепції суб'єкту, звільнивши її від залишків схоластичної метафізики. Насамперед йдеться про картезіанське cogito як мислячу субстанцію.

Одним із ключових концептів кантівської філософії критичного періоду є поняття "трансцендентальної апперцепції". Після того, як в "Аналітиці понять" був даний перелік всіх первинних чистих понять синтезу, "які розум сполучає в собі a priori і за допомогою яких він тільки і може розуміти що-небудь в різноманітті наочного уявлення", Кант здійснює свою знамениту трансцендентальну дедукцію категорій. Метою цієї дедукції стає показати

конституювання доступних пізнанню об'єктів як результат застосування категорій до споглядань.

У той же час Кант заперечує можливість виведення мислячого “Я” з самого акту мислення, адже чисте “я мислю” або трансцендентальна єдність апперцепції сама служить умовою можливості застосування категорій до об'єктів.

Отже, Кант заперечував можливість виведення змісту свідомості з самого акту свідомості. У цьому напрямку пішов Йоган Готліб Фіхте, який в основу власної філософської системи поклав тезу про первинність самосвідомості.

Фіхте вдається до критики декартівського *cogito ergo sum*. Слідом за Кантом він вважає, що в знаменитому постулаті Декарта змішуються два модуси: “Я” і “Є”. Фіхте відкинув існування (буття) на користь мислячого “Я”. Разом з декартівським “існуванням” Фіхте відкинув і кантівську “річ в собі”. “Я” у Фіхте - це те, що виявляється у всіх актах людського мислення, відчуття і волі; “Я” самоочевидне, воно не може викликати у кого б то не було сумніви в своєму існуванні. Відштовхуючись від цього «Я» Фіхте робить спробу створити систему наукової, абсолютно достовірної і абсолютно істинної філософії. Систему своєї філософії Фіхте назвав «науконавчанням», як і свій основний філософський твір.

У свою чергу, погляди Гегеля на природу самосвідомості і суб'єктивність сформувалися у так званій “Йенський період” (1801 - 1807) і знайшли відображення у “Йенській реальній філософії” (1805 – 1806) та “Феноменології духу” (1807), пізніше в “Енциклопедії філософських наук” (1817).

Реальність, узята в своїй сукупності або як тотальність, називається у Гегеля “Дух” (*Geist*) або (у “Логіці”) “Абсолютна Ідея”. Гегель говорить також: “абсолютне Поняття” – “*absoluter Begriff*”. Абсолютний Дух Гегеля об'єднує Бога, природу, людину і вищі способи самопізнання духа: мистецтво, релігію, філософію.

Узяті ізольовано, суб'єкт і об'єкт є лише абстракціями, позбавленими об'єктивної реальності та емпіричного існування. Те, що існує в реальності – якщо мова заходить про Реальність, це Суб'єкт, що пізнає об'єкт, або об'єкт, що пізнається суб'єктом.

Таким чином, у філософії Гегеля новоєвропейська онтологія *cogito* стає метафізикою Абсолютного Духу, в якій суб'єкт прагне до абсолютного пізнання самого себе через “зняття інобуття”, яке водночас розуміється як осягнення абсолютної свободи.

У підрозділі 2.3 “Суб'єкт у філософії Гуссерля та Гайдеггера аналізується розвиток проблематики суб'єкта в феноменології Е. Гуссерля та фундаментальній онтології М. Гайдеггера.

Як відомо, Едмунд Гуссерль слід за Декартом основою філософії вважав свідомість, взяту в аспекті аподиктичної сфери чистої суб'єктивності, і саме на цій засаді будував власний філософський метод.

Аналізуючи природний і безпосередній повсякденний досвід світу, Гуссерль доходить до висновку, що та очевидність, з якою ми сприймаємо світ, не може вважатися аподиктичною. Ми можемо помислити неіснування світу,

тому очевидність “природного світу” є феноменальною і вторинною відносно очевидності внутрішнього буття.

Звертаючись до аналізу cogito, Гуссерль прагне відкрити ті аспекти, повз які пройшов Декарт. Тут Гуссерль відкриває інтенціональний характер cogito, тобто свідомість завжди спрямована на щось, а не існує без жодної прив’язки. Гуссерль запозичує сам термін “інтенціональність” у Франца Brentano, проте вкладає у нього власний зміст, говорить про інтенціональність не лише як відношення, а як інтенціональну свідомість, первинну засаду буття.

Власне за допомогою концепції “інтенціональності” Гуссерль долає декартівське ототожнення мислення та його предмету. Гуссерль вважає, що феноменологія повинна досліджувати трансцендентальні структури суб’єктивності, усередині яких здійснюється сприйняття об’єктів. Тому замість того, щоб питати услід за Декартом, як, виходячи з внутрішнього досвіду свідомості можна стверджувати існування зовнішніх об’єктів, Гуссерль питає: яким чином об’єкти, що мають характеристику трансцендентних, можуть виявлятися в свідомості і пізнаватися.

У картезіанському ego cogito Гуссерль виділяє “центр суб’єктивності”, а саме ego, яке зумовлює суб’єктивну єдність інтенційних актів. Таким чином, для Гуссерля трансцендентальна суб’єктивність є безперервним потоком інтенціональної свідомості, спрямованої на власні інтенціональні стани. Гуссерль підкреслює, що трансцендентальне cogito - це можливість досвіду, відкрита у минуле та майбутнє.

У свою чергу М. Гайдеггер поставив під сумнів класичну теорію трансцендентального суб’єкту новоєвропейської філософії, віднайшовши фундаментальність темпорального досвіду, по відношенню до якого суб’єктивність виступає як феномен і яка зумовлює останній.

Гайдеггерівська аналітика Dasein, яка є основою “фундаментальної онтології”, долає трансцендентальну замкнутість “інтенціональної кореляції” свідомості феноменології, та виявляє джерело, що обґрунтовує його, як буття. Таке повернення від свідомості до присутності стає можливим в часі як у “горизонті питання про буття”. Загальне питання про буття (або онтологічна тема) повинне і може початися тільки з питання про суще (Dasein), що розуміє буття.

Саме Da-sein, тобто тут-буття набуває ключове значення. Проте тут-буття, згідно з Гайдеггером, є таке суще, яке не просто перебуває серед іншого суцього. Цьому суцьому властиво те, що разом із його буттям і через його буття само буття розкрите для нього. Отже, Dasein є буття, наділене свідомістю, тобто присутність.

У підрозділі 2.4 “Суб’єкт у Лакана: зустріч філософії та психоаналізу” розглядається лаканівська критика новоєвропейської філософії суб’єкту та формування засад теоретичного антигуманізму.

Лакан вважав, що в основу класичної теорії суб’єкту покладено картезіанське cogito і стверджував, що досвід психоаналізу підводить нас до “протистояння всякій філософії, що витікає безпосередньо з Cogito”.

Лакан наголошував, що Его є уявною функцією суб'єкту, пов'язаного із несвідомим, і його не можна змішувати з ним. Таким чином, Лакан відкриває фундаментальний розкол у картезіанському Его.

Таким чином, деконструкція суб'єкту новоєвропейської філософії як основи метафізичної очевидності, джерела буття, констатація його фрагментарності, ілюзорності, відкриття історичності суб'єкту та ролі символічної функції у процесі суб'єктивації, підготували ґрунт для концепції «суб'єкту ідеології» Альтюссера як радикальної ревізії теоретичного гуманізму.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ "ІДЕОЛОГІЯ В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ КОНТЕКСТІ" присвячено аналізу основних підходів до проблеми ідеології в історії філософії.

У підрозділі 3.1 “Ідеологія від “науки про ідеї” до “тотальної ідеології” Карла Мангейма” висвітлюються шляхи розвитку філософського осмислення ідеології. Ідеологія як суспільно-політичний і культурний феномен є ровесником держави, адже з часів крито-мікенської культури (III – I тис. до н.е.), Давнього Єгипту і великих цивілізацій Сходу існувало протиставлення спільноти, міста, поліса, об'єднаних спільним місцем проживання, родинними зв'язками, релігією, і “інших” - чужинців, варварів з якими могли воювати, а могли торгувати і здійснювати обмін, але які ніколи не були включені в соціальне тіло.

Водночас, сам термін “ідеологія” попри своє грецьке походження (наука про ідеї) безумовно є продуктом Нового Часу і Просвітництва.

Вперше це поняття з'являється у Дестюта де Трасі (1754 – 1836) в “Етюді про здатність мислити” (1796) та “Елементах ідеології ” (1801 – 1815) для характеристики науки про ідеї, яка покликана вивчати походження думок. У Франції же вперше була створена впливова організація — Інститут, в якому заправляли “ідеологи” Дж. Джерандо та П. Кабаніс — прихильники де Трасі, які, на їх думку, створювали “науку про ідеї”.

Ідеологія К. Марксом (1818 — 1883) і Ф. Енгельсом (1820 – 1895) не розглядається як якесь самостійне існування ідей, але вона жорстко підпорядкована розвитку і стану продуктивних сил: “Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість”.

Водночас слід зазначити, що соціальну обумовленість ідей К. Маркс розглядає з погляду соціально-економічних стосунків що визначають рівень суспільного розвитку. К. Маркс спільно з Ф. Енгельсом в “Німецькій ідеології” (1845-1846) і подальших роботах використовував термін “ідеологія” для позначення хибної свідомості, тобто такої, коли знання про суспільство і соціальні конфлікти проходить крізь призму певних суспільних інтересів.

Отже, головне у марксистському розумінні ідеології є те, що остання не є простим обманом мас, а самообманом, що неминуче породжується в суспільстві, поділеному на класи.

Відомий італійський філософ-марксист Антоніо Грамші поставив собі за мету переглянути Марксову концепцію ідеології, позбавивши її від економічного детермінізму. Разом з тим, концепцію ідеології у класиків марксизму, як було зазначено вище, також не можна звести до простого

економічного детермінізму. Тому, можна сказати, що Грамші намагався звернути увагу на ті елементи Марксової теорії, які залишилися поза увагою тогочасних марксистів. Тут, насамперед, йдеться про відстоювання тези про відносну автономію політики і ідеології від економіки, а по-друге, про підкреслення здатності людей змінювати обставини свого життя за допомогою революційної боротьби.

При цьому Грамші розділяє ідеології на два типи: “історично необхідні”, тобто пов’язані з відповідним економічним базисом, і “надумані”.

Важливе місце в теоретичній спадщині Грамші займає концепція “гегемонії”. Під “гегемонією” Грамші розуміє здатність правлячого класу забезпечувати своє лідерство і перевагу у моральному, політичному та інтелектуальному планах щодо підпорядкованих класів, не вдаючись при цьому до насильства. Прояви гегемонії Грамші пов’язує з повсякденною свідомістю і практикою людей.

У свою чергу, Карл Мангейм займає особливу позицію в соціології і соціальній філософії, оскільки на його концепцію вплинули з одного боку, ідеї феноменології Е. Гуссерля і Макса Шелера, соціологічна думка Макса Вебера, а з іншого -- марксистизм у трактовці пізнього Д. Лукача.

Мангейм, перш за все, розрізняє партикулярне і тотальне поняття ідеології. У партикулярне поняття входять всі випадки “брехні”, що не виходять за межі психологічного плану. Часткова ідеологія є певною системою ідей, які є більш менш спотвореним віддзеркаленням фактів і подій в догоду політичним або іншим інтересам її носія.

Мангейм вважає, що будь-яка ідеологія є апологією існуючого ладу та захищає стус-кво. У цьому явищі Мангейм бачить стабілізуючу роль ідеологій. Натомість, “утопія” за Мангеймом має протилежне значення: утопія — ідеї з критичною соціальною функцією, що слугують виправданням дій, які направлені на скидання даного суспільного устрою.

У підрозділі 3.2 “Концепція ідеології в структуралістському марксистизмі Луї Альтюссера” аналізується концепція ідеології Луї Альтюссера в її зіставленні з попередньою традицією.

В своєму аналізі ідеології Альтюссер спирається на розроблену ним концепцію “суперструктури”. Альтюссер розглядає ідеологію як частину “суперструктури”, яка легітимізує субструктури, тобто економічні і соціальні стосунки. Альтюссер заперечує можливість “наукової ідеології”, про що говорив, зокрема, Володимир Ленін, адже ідеологія і наука ґрунтуються на різних епістемологічних засадах і пов’язані із різними суспільними практиками. Питання істини чи хибі не стосуються ідеології, адже вона встановлює сукупність норм, що орієнтують індивідів на визначене відношення до світу і суспільства у якому він живе.

Тобто, ідеологія - це окрема система, за допомогою якої люди сприймають, оцінюють, “переживають”, уявлення, що склалися у них, відносно реальних умов існування. Причому ця система представлень може складатися з концепцій, ідей, міфів і образів.

Альтюссер говорить про те, що державна влада підтримує себе і відтворюється через “державні апарати”. Найважливішими ідеологічними державними апаратами, згідно з мислителем, є церква, сім'я, система освіти, засоби масової комунікації.

Ідеологічні державні апарати вносять свій внесок до підтримки стабільності системи (або капіталістичних умов експлуатації) за допомогою підпорядкування індивідів політичній ідеології держави.

Альтюссер стверджує, що “робота” ідеології виявляється найчастіше в неявному вигляді. Ідеологія присутня в конкретних практиках, образах, структурах, які сприймаються нами як само собою зрозуміле. Умовно кажучи, ідеологія має несвідомий характер.

Сьогодні важко оцінити вплив Альтюссера на лівацькі рухи 60-70 років у Західній Європі. Ідеї Альтюссера не минули безслідно, вони вплинули на соціоаналіз П'єра Бурд'є, французьку школу аналізу дискурсу (Мішель Пеше, Патрік Серіо), неолаканівський психо- і культурологічний аналіз Славоя Жижека.

ЧЕТВЕРТИЙ РОЗДІЛ "АНТРОПОЛОГІЧНА КРИТИКА ІДЕОЛОГІЧНОЇ СУБ'ЄКТИВНОСТІ" присвячено аналізу ключових ідеологічних детермінант людського буття.

У підрозділі 4.1 “Суб'єкт ідеології та його критика” критично аналізується концепція “суб'єкту ідеології” Луї Альтюссера в її зіставленні з поглядами М. Фуко, Ф. Гваттарі, П. Бурд'є, С. Жижека.

Розуміння ідеології як чинника, котрий не тільки “цементує” суспільство (як “тотальні ідеології” за визначенням Карла Мангейма) але й безпосередньо формує ідеологічну суб'єктивність, тобто виступає основою культурної та соціальної тотожності кожного окремого індивідуума, вперше з'являється у французького філософа Луї Альтюссера. Водночас позиція жорсткого соціо-конструктивізму та економічного детермінізму, на яку спирався Альтюссер, майже не залишала місця для індивідуальності та свободи вибору. Приймаючи позицію Альтюссера без застережень, неможливо знайти адекватну відповідь на питання: яким чином виникають альтернативні ідеології, як вони поширюються і перемагають домінуючу ідеологію?

Щоб відтворити існуючі виробничі відносини, повинні бути індивідууми, підготовлені таким чином, щоб відповідати потребам суспільства, і цієї мети досягає ідеологічна функція, яку Альтюссер називає “запитом” (interpellation).

Ідеологія існує остільки, оскільки її підтримують окремі індивідууми. Тому, для того щоб індивідууми сповідували ідеологію, вона намагається стати визначальним вектором світовідношення. Ідеологія “діє” або “функціонує” таким чином, що це “вербує” суб'єктів серед індивідуумів.

Процес запиту конституційований за допомогою загальної структури, яку Альтюссер описує в термінах абсолютного Суб'єкту, навколо якого обертається нескінченність індивідуумів, котрі відгукнулися на запит. Беручи релігію як класичну маніфестацію цього процесу, Альтюссер відзначає, що релігійна ідеологія дійсно адресована індивідуумам для того, щоб перетворити їх в суб'єкти.

Ідеї Альтюссера викликали широкий резонанс у середовищі лівих інтелектуалів. Проте, майже ніхто не сприйняв його точки зору беззастережно. Тим не менш, його ідеї стосовно соціальної суб'єктивності інспірували такі цікаві з філософської точки зору концепції, як “археологія знання” та “генеалогія влади” Фуко, “шизоаналіз” Гваттарі та “соціоаналіз” Бурд'є.

Як відомо, предметом археології знання в однойменній роботі у Фуко виступає “епістема” – глибинний архаїчний рівень, який зумовлює спосіб буття та пізнання того, що належить пізнати. В основі зміни епох розвитку культури покладено різні епістеми, своєрідність яких зумовлена відношенням між речами, знанням, мисленням та мовою.

Згідно із Фуко, суб'єкт є продуктом модерної епістеми, яка характеризується усвідомленням темпоральності та фінальності буття. Власне у межах модерної епістеми й виникає суб'єкт, який є не тільки пізнаючим суб'єктом серед інших, але й об'єктом власного історичного пізнання. Водночас тут не йдеться про суб'єкт у класичному розумінні, але інкарнований, емпіричний суб'єкт, чия тілесність служить місцем розгортання ігор влади і знання.

Підходи іншого представника постмодернізму Фелікса Гваттарі багато в чому збігаються з ідеями Фуко. У своїй статті “Про виробництво суб'єктивності” Гваттарі стверджує, що зміст суб'єктивності завжди залежить від безлічі “машинних систем”. Ніякі області думки, мислення, уяви, афектів або наративів сьогодні не можуть вислизнути від панування банків даних, ЗМІ, загальної комп'ютеризації і т.п. Сама західна філософія в другій половині ХХ століття потрапила в цю “машину залежності”.

Суб'єктивність не є чимось автономним, існуванням тих або інших індивідуальних і соціальних планів, навпаки, вона існує тільки як асоціація “людських груп, соціально-економічних машин, інформаційних машин”.

Машини з виробництва суб'єктивності, наполягає Гваттарі, зовсім не є винаходом ХХ сторіччя. “Докапіталістична”, або “архаїчна”, суб'єктивність, вже була породженням суспільних машин, таких, як фратрія, церква, армія, професійна корпорація і т.п.

Французький соціальний антрополог П'єр Бурд'є забезпечив плідний підхід до проблеми соціальної суб'єктивності, який об'єднує структурне визначення процесу інтерпеляції у межах динамічної, відкритої, структури соціальної практики. Згідно із Бурд'є, соціальні практики не є повністю детерміновані зовнішніми по відношенню до індивідуума чинниками, а виступають як результат взаємодії між структурованими диспозиціями і вибором індивідуума.

Структурована соціально-символічна область ідеологічних значень, які Бурд'є називає “габітус”, надає можливість агентам продукувати нескінченність методів, змінюючи ситуації будь коли без того, щоб вони перетворилися у монолітний набір правил, ритуалів, або принципів.

У підрозділі 4.2 “Антропологічні детермінанти політичного дискурсу” аналізується зв'язок мови та ідеології, показано роль дискурсу в процесі ідеологічної інтерпеляції та індоктринації.

Звертаючись до проблеми політичного дискурсу, слід зазначити, що це явище сьогодні набуло статусу повсякденного досвіду. Боротьба за владу є основною темою й рушійним мотивом цієї сфери спілкування. Чим більш відкритим й демократичним є життя суспільства, тим більше уваги приділяється політичному дискурсу.

Політичний дискурс належить до особливого типу спілкування, для якого характерний високий ступінь маніпулювання, і тому виявлення механізмів політичної комунікації представляється значимим для визначення характеристик мови як засобу впливу.

У сучасній теорії дискурсу масова комунікація служить одним із привілейованих об'єктів аналізу: вироблені й трансльовані засобами масової комунікації послання практично ідеально лягають у схему дискурсивного акту як акту застосування влади за допомогою ідеологічної інтерпеляції членів аудиторії.

Тим самим дискурсивний аналіз масової комунікації зводиться до розбору послань, вироблених засобами масової інформації. При цьому дотепер домінує аналітична схема, з успіхом використана Роланом Бартом в "Міфологіях": коли кожне окреме послання розглядається як особливий, приватний, "анекдотичний" випадок, що підтверджує загальну тезу про те, що в процесі масової комунікації здійснюється деполітизація й натуралізація ідеології, внаслідок чого "усе в нашому повсякденному побуті зумовлено тим уявленням про відношення людини й миру, що створює собі й нам буржуазія".

Подальший розвиток концепція політичного дискурсу знаходить у Лакло й Муфф: дискурс і є тим первинним простором, що конститує соціальну реальність як таку у суспільстві, позбавленому онтологічного виміру. Тотальність гегемонії являє собою складну гру з порожніми значеннями, яким приписується універсальний зміст. Ця в принципі "нестача" трактується згідно із Лаканом як "нестача Буття", так що в остаточному підсумку дискурс через конструювання соціальних розходжень і приписування їм змісту виконує онтологічну функцію, виступаючи субститутом буття.

У свою чергу, російський дослідник Ю. Степанов пропонує наступну модель взаємозв'язків між ідеологією, дискурсом і соціальною дійсністю: "Дискурс - це "мова в мові", але представлена у вигляді особливої соціальної даності. Дискурс реально існує не у вигляді своєї "граматики" і свого "лексикону", як мова просто. Дискурс існує насамперед і головним чином у текстах, але таких, у яких виникає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововживання й синтаксису, особлива семантика - в остаточному підсумку - особливий світ. У світі кожного дискурсу діють свої правила синонімічних замінів, свої правила істинності, свій етикет. Це "можливий (альтернативний) світ" у повному змісті цього логіко-філософського терміна. Кожен дискурс - це один із "можливих світів".

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна сказати, що політичний дискурс являє собою знакову систему, що має два виміри - реальний і символічний, при цьому в реальному вимірі він розуміється як текст у конкретній ситуації політичного спілкування, а його символічний вимір

включає вербальні й невербальні знаки, які складають "можливий світ" орієнтований на обслуговування сфери політичної комунікації, а також створює моделі типових мовних актів і уявлення про типові жанри комунікації в даній сфері.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи основні результати дослідження, які висвітлюють проблематику та загальну структуру роботи, слід зазначити що:

1. Ідеологія в сучасній філософії все частіше розуміється не стільки в класичних термінах “хибної свідомості” й “системи цінностей”, скільки в плані “технологічних” можливостей панівних інститутів суспільства відтворити систему культурних практик, цінностей, понять і символів, що легітимізують існуючий соціальний порядок. В сучасних суспільствах вона не стільки знаходить свій концентрований вираз в пропагандистських матеріалах партій і рухів, скільки начебто “розчинена” в інформаційному просторі, у якому живуть члени суспільства, і присутня у діяльності основних соціальних інститутів, стаючи “здоровим глуздом” сучасних суспільств.

2. Ідеологія являє собою особливий тип символічної взаємодії в соціумі, який слугує відтворенню суспільних відносин і виконує інтегруючу функцію по відношенню до інших типів суспільної практики, водночас зберігаючи автономію по відношенню до них.

3. Основною категорією філософсько-антропологічного аналізу ідеології виступає поняття “ідеологічного суб’єкту”. У роботі досліджено генезу суб’єктивності в західноєвропейській філософії, починаючи з Декарта, та її критику в сучасній філософії. Отже, метафізична очевидність, що ґрунтується на суб’єктивності, сама являє собою ідеологічний ефект. Тобто, суб’єктивність є вторинною щодо суспільних практик.

4. Ідеологія в контексті суспільного поля зумовлює ідеологічну суб’єктивність за допомогою дискурсу та визначає основні напрями ідеологічної детермінації людського світовідношення та життєдіяльності. Водночас, межі ідеологічної інтерпеляції визначаються автономністю і креативністю індивідуума в площині суспільної практики.

5. Філософсько-антропологічний аналіз зосереджується на основних функціональних особливостях політичного дискурсу: інтеграція й диференціація колективних агентів політики; сприяння конфлікту й установленню консенсусу; здійснення вербальних політичних актів й інформування про них; створення «мовної реальності» поля політики і її інтерпретація за допомогою інших полів – економіки, культури, мистецтва; маніпуляція свідомістю й контроль за діями політиків й електорату. Процес інформування є не тільки функцією політичного дискурсу, але й необхідною умовою підтримки і репродукції владних відносин у суспільстві. Отже, в остаточному підсумку дискурс через конструювання соціальних розходжень і приписування їм змісту виконує онтологічну функцію, формує соціальну і ідеологічну даність і виступає онтологічним субституттом.

6. Філософсько-антропологічний аналіз практик деідеологізації і тези про “вічність ідеології” та питання про можливість ідеологічно нейтральних суспільних практик показує що деідеологізація сама становить собою “нульовий рівень” ідеології, тобто вписана у систему ідеологічних модусів. Ідеологія розуміється як вічна у тому сенсі, що вона є структурованою соціально-символічною областю ідеологічних значень, первинних щодо інших практик, але водночас вона надає суспільним суб’єктам можливість символічної імпровізації, тобто продукування нескінченних стратегій та індивідуальних траєкторій зі зміною ситуацій поза їх перетворення на універсальний набір правил, ритуалів, або засад.

Отже, антропологічна зумовленість ідеології полягає в її залежності від глибинних аспектів людської природи, отже ідеологія становить одну з ключових детермінант людського буття яка постає в результаті взаємодії індивідуального несвідомого, цілепокладання людини та суспільних запитів.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Павленко Ю.О. Ідеологія і суб’єктивність в постмарксистському дискурсі / Ю.О. Павленко // Мультиверсум: зб. наук. праць / відп. ред. Лях В.В. – Київ: Київдрук, 2008. – № 75. – С. 109-124.
2. Павленко Ю.О. Ідеологія і політичний дискурс / Ю.О. Павленко // Totallogy-XXI. Постнекласичні дослідження: зб. наук. праць / відп. ред. Кізіма В.В. – Вип. 20. – Київ: ЦГО НАН України, 2008. – С. 387-396.
3. Павленко Ю.О. Лакан проти Декарта: антропологічні засади критики “cogito” / Ю.О. Павленко // Мультиверсум: зб. наук. праць / відп. ред. Лях В.В. – Київ: Київдрук, 2008. – № 85. – С. 145-151.
4. Павленко Ю.О. Ідеологічний дискурс і проблема ідентичності / Ю.О. Павленко // Філософська думка: зб. наук. праць / відп. ред. Попович М.В. – Київ: Академперіодика, 2009. - №5. – С. 105-114.
5. Павленко Ю.О. Проблема свободи в соціоконструктивізмі П’єра Бурд’є / Ю.О. Павленко // Проблеми сутності свободи: матеріали науково-теоретичної конференції / відп. ред. Лях В.В. – Київ: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2007. – С. 180-181.
6. Павленко Ю.О. Концепція ідеології Луї Альтюссера: синтез марксизму і структуралізму / Ю.О. Павленко // Філософія гуманітарного знання: після Вільгельма Дільтея: матеріали міжнародної наукової конференції / відп. ред. Марчук М.Г. – Чернівці: Чернівецький національний університет імені Ю.А. Федьковича, 2009. – С. 300-304.

АНОТАЦІЇ

Павленко Ю.О. Антропологічні виміри ідеології. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.04 – філософська антропологія, філософія культури. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2010.

У дисертації досліджується роль ідеології в формуванні світовідношення і цілепокладання людини в індивідуальному і колективному аспектах. Наявні дослідження розглядають ідеологію та її антропологічні аспекти в різних проблемних полях, а не як окремий предмет дослідження. Водночас поза увагою залишається комплексний антропологічний аналіз ідеології як феномену людського світовідношення.

Дисертаційне дослідження спирається на аналіз антропологічних моментів ідеологічних процесів: інтерпеляції, суб'єктивності, відчуження, ідеологічної маніпуляції, гегемонії, функціонування ідеології в різних полях. Важливе місце в дослідженні займає філософсько-антропологічний аналіз практик деідеологізації і тези про "вічність ідеології", ставиться питання про можливість ідеологічно нейтральних суспільних практик.

В роботі показано, що антропологічна зумовленість ідеології полягає в її залежності від глибинних аспектів людської природи, отже ідеологія становить одну з ключових детермінант людського буття яка постає в результаті взаємодії індивідуального несвідомого, цілепокладання людини та суспільних запитів.

Ключові слова: ідеологія, суб'єкт, метафізична очевидність, дискурс, інтерпеляція, гегемонія, антигуманізм, суспільна практика, габітус, поле.

Павленко Ю.А. Антропологические измерения идеологии. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 - философская антропология, философия культуры. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2010.

В диссертации исследуется роль идеологии в формировании мироотношения и целеполагания человека в индивидуальном и коллективном аспектах. Имеющиеся исследования рассматривают идеологию и ее антропологические аспекты в различных проблемных полях, а не как отдельный предмет исследования. Вместе с тем без внимания остается комплексный антропологический анализ идеологии как феномена человеческого мироотношения.

Логика политического развития современного общества убедительно демонстрирует тенденцию к росту роли идеологии практически на каждом этапе развертывания политического процесса. В этом смысле двадцатый век вообще может быть назван "веком идеологий", эпохой, дух времени которой определялся столкновением различных, зачастую антагонистичных, идеологических доктрин.

Вся политическая история двадцатого столетия пронизана противоборством самых активных и доминирующих в этот век идеологий (либеральной, коммунистической, фашистской), в основу которых положены различные антропологические контексты, системы ценностей и принципиально разные мировоззренческие установки.

Несмотря на то что, по мнению некоторых ученых, "век идеологий" подходит к концу, они продолжают играть значительную роль в политической жизни современного общества. Это в полной мере касается и глобальных

политических процессов и процессов более локального уровня, где роль идеологических факторов даже возросла.

В то же время, идеология в современных обществах не столько находит свое концентрированное выражение в пропагандистском аппарате политических институтов, сколько как бы "растворена" в пространстве СМИ и массовой культуры. В этом контексте идеология диктует взаимосвязь социальных отношений, влияет на конституирование, трансформацию и практическое применение знаний, убеждений, социальных репрезентаций.

Диссертационное исследование опирается на анализ антропологических моментов идеологических процессов: интерпелляции, субъективности, отчуждения, идеологической манипуляции, гегемонии, функционирования идеологии в разных полях. Важное место в исследовании занимает философско-антропологический анализ практик деидеологизации и тезисы о "вечности идеологии", ставится вопрос о возможности идеологически нейтральных общественных практик.

Обращение к антропологическим факторам идеологии позволило открыть механизмы ее эффективности, которая заключается не в навязывании политически мотивированных идей индивидууму, а в инкорпорации в коллективное "политическое тело" благодаря функции символической идентификации.

Деконструкция субъекта новоевропейской философии как основы метафизической очевидности, источника бытия, констатация его фрагментарности, иллюзорности, открытие историчности субъекта и роли символической функции в процессе субъективации, подготовили почву для концепции "субъекту идеологии".

Идеология - это отдельная система, с помощью которой люди воспринимают, оценивают, "переживают", представления, сложившиеся в них, относительно реальных условий существования. Причем эта система представлений может состоять из концепций, идей, мифов и образов.

Идеология существует постольку, поскольку ее поддерживают отдельные индивидуумы. Поэтому, для того чтобы индивидуумы исповедовали идеологию, она пытается стать определяющим вектором мироотношения. Идеология "действует" или "функционирует" таким образом, что как бы "вербует" субъекты из числа индивидуумов.

В контексте общественных полей идеология обуславливает идеологическую очевидность при помощи дискурса и определяет основные направления идеологической детерминации человеческого мироотношения и жизнедеятельности. В то же время, границы идеологической интерпелляции определяются автономностью и креативностью индивидуума в плоскости общественной практики.

Политический дискурс относится к особому типу общения, для которого характерна высокая степень манипулирования, и поэтому выявление механизмов политической коммуникации представляется значимым для определения характеристик языка как средства воздействия.

Политический дискурс представляет собой знаковую систему, имеет два измерения - реальный и символический, при этом в реальном измерении он понимается как текст в конкретной ситуации политического общения, а его символический измерение включает вербальные и невербальные знаки, которые составляют "возможный мир", ориентированный на обслуживание сферы политической коммуникации.

В работе показано, что антропологическая обусловленность идеологии состоит в ее зависимости от глубинных аспектов человеческой природы, следовательно идеология составляет одну из ключевых детерминант человеческого бытия, которая возникает в результате взаимодействия индивидуального бессознательного, целеполагания человека и общественных запросов.

Ключевые слова: идеология, субъект, метафизическая очевидность, дискурс, интерпелляция, гегемония, антигуманизм, общественная практика, габитус, поле.

Pavlenko Y.O. Anthropological dimensions of ideology. – Manuscript.

Thesis for the candidate degree of philosophy, specialty 09.00.04 - philosophical anthropology, philosophy of culture. – National pedagogical Dragomanov university, Kyiv, 2010.

The dissertation examines the role of ideology in shaping world-view and goal-setting patterns in individual and collective aspects. Existing studies concern ideology and its anthropological aspects in various fields, but not as a separate subject of study. However, a huge complex of anthropological analysis of ideology as a phenomenon of human world-view remains without proper attention.

Present work is based on the analysis of ideological processes of anthropological context: interpellation, subjectivity, alienation, ideological manipulation, of hegemony, the functioning of ideology in different fields. Important role in the study plays a philosophical-anthropological analysis of practices of deideologization and discourse focused on the "eternity of ideology", the question of the possibility of an ideologically neutral public practices.

It is shown that the anthropological conditionality of ideology depends on the underlying aspects of human nature, so the ideology is one of the key determinants of human existence which arises from the interaction of the individual unconscious, goal-setting rights and public inquiries.

Key words: ideology, the subject, metaphysical certainty, discourse, interpellation, hegemony, humanism, social practice, habitus, field.